

**Саксаганського,
Володимирська, Хрещатик.
Де мешкали українські
інтелектуали Києва початку
XX століття**

КУПИТИ

Саксаганського, Володимирська, Хрещатик... На вулицях Києва знайомилися між собою Тарас Шевченко, Микола Костомаров і Пантелеймон Куліш. Павло Чубинський створював вірш, який згодом стане гімном України, а Грушевський проводив громадські акції для зросійщених киян. Вони жили, закладали підвалини політичного життя і власними руками творили історію.

Ігор Гирич змальовує людей Києва, які ідеологічно змінили місто й перетворили його на українську столицю. Недільні школи, українські гуртки в гімназіях і семінарії, національні товариства, журнали й газети, що крок за кроком відвойовували в росіян суспільно-культурний простір міста.

Автор розповідає про Київ початку ХХ століття, пишучи про інтелектуалів, науковців, громадських і політичних діячів та інституції, які заклали основи незалежного національного життя.

Ігор Гирич - київський історик, доктор історичних наук, автор багатьох киевознавчих публікацій.

ІГОР ГИРИЧ

САКСАГАНСЬКОГО, ВОЛОДИМИРСЬКА, ХРЕЩАТИК...

Де мешкали українські
інтелектуали Києва
початку ХХ століття

Ігор Гирич

САКСАГАНСЬКОГО, ВОЛОДИМИРСЬКА, ХРЕЩАТИК...

*Де мешкали українські інтелектуали Києва
початку XX століття*

Віхбла

Київ · 2025

УДК 94(477.411)(092)

Г43

Гирич Ігор

Г43 Саксаганського, Володимирська, Хрещатик... Де мешкали українські інтелектуали Києва початку ХХ століття / Ігор Гирич. — Київ : Віхола, 2025. — 368 с. — (Серія «Життя»).

ISBN 978-617-8517-47-2

Саксаганського, Володимирська, Хрещатик... На вулицях Києва знайомилися між собою Тарас Шевченко, Микола Костомаров і Пантелеймон Куліш. Павло Чубинський створював вірш, який згодом стане гімном України, а Грушевський проводив громадські акції для зросійщених киян. Вони жили, закладали підвалини політичного життя і власними руками творили історію.

Ігор Гирич змальовує людей Києва, які ідеологічно змінили місто й перетворили його на українську столицю. Недільні школи, українські гуртки в гімназіях і семінарії, національні товариства, журнали й газети, що крок за кроком відвойовували в росіян суспільно-культурний простір міста.

Автор розповідає про Київ початку ХХ століття, пишучи про інтелектуалів, науковців, громадських і політичних діячів та інституції, які заклали основи незалежного національного життя.

УДК 94(477.411)(092)

Усі права застережено. Будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та будь-яким способом без письмової згоди видавництва і правовласників відтворювати заборонено.

© Ігор Гирич, 2025

© Оксана Йориш, обкладинка, 2025

© ТОВ «Віхола», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2025

Відгук про книжку

Читати Ігоря Гирича — це як мандрувати в заворожливому потоці часу. Той самий Київ, але замість сучасних постають перед очима прегарно описані ошатні дерев'яні будинки з флігелями, вишневими садками, затишними дворами. Садиби й називалися переважно за іменами власників. Ось, при самому початку ХІХ століття, ще майже не забудований Хрещатик: на місці нинішнього Українського дому — перший театр, в якому грали польські й українські трупи. Ось знаменита кондитерська Семадені, а над нею якийсь час існувало Київське літературно-артистичне товариство. Книгарню Ідзиковського відвідували і захоплені книжники, і письменники: тут витворювався своєрідний клуб, місце зустрічей, описане в численних мемуарах. Ось знамениті фотоательє, книгарні, готелі. Один з них згадано в повісті Тараса Шевченка, і зі сторінок Ігоря Гирича дізнаємося, що й сам поет якось там зупинявся. Шевченкових адрес у книжці багато; можемо уявити зустрічі кирило-мефодіївців, їхні прогулянки, улюблені маршрути. І здивуватися, що біля Бессарабки місто й закінчувалося, у часи Тараса Шевченка там стояв в'їзний пост для перевірки мандрівників. Саме Хрещатиком і прилеглими вулицями пустили перші київські трамваї — технічне диво кінця ХІХ століття.

Можна довго блукати нашим Латинським кварталом, адже з Університетом Святого Володимира та трьома гімназіями, розташованими поруч, пов'язані біографії численних українських державних і культурних діячів, поетів і митців. Сходами будинку на бульварі Шевченка, 14 підіймалися В'ячеслав Липинський і Микола Зеров, Михайло Туган-Барановський і Освальд Бурґгардт, Сергій Пилипенко і Микола Мурашко... Нинішню вулицю Саксаганського називали Українською: там мешкали найвідоміші родини нашої національної еліти, а ще в просторі між Царським садом, Володимирською і Маріїнсько-Благовіщенською розгортаються сюжети відомих урбаністичних романів, як-от Винниченкових «Записок Кирпатого Мефістофеля» чи «Міста» Підмогильного.

Дерев'яні будівлі зникали в огні пожеж, кам'яниці часто нищили майстри-підрильники. Але геній місця, раз з'явившись, схоже, його вже не покидає, треба лише пильно вслухатися і вдивлятися. А коли з путівником у руках, то окремі історії садиб і вулиць складаються в захопливу київську сагу.

***Віра Агеєва**, літературознавиця, авторка книжок «За лаштунками імперії. Есеї про українсько-російські культурні відносини», «Марсіани на Хрещатику. Літературний Київ початку XX століття», «Мистецтво рівноваги. Максим Рильський і його час»*

Передмова

Цей путівник по українському Києву модерного часу (середина ХІХ — 1914 рік) суттєво відрізняється від чотирьох попередніх видань мого авторства, що виходили між 2013–2017 рр.¹ У них національна проблематика міської історії не була панівною. Половина інформації стосувалася людей і споруд, тим або іншим чином пов'язаних із загальноімперською російською проблематикою. У цій книжці, більш ніж на 3/4 написаній заново, автор відмовився від усього, що нагадує про сучасного московського агресора. Немає в ній і чужонаціонального контенту: Києва польського, єврейського, німецького тощо. Ба більше, немає періоду донаціонального міста від князівських часів до початку ХІХ ст.

Модерна нація постала в результаті суспільних зрушень, започаткованих Великою французькою революцією та німецькою філософією класичного періоду. У цій книжці ми мали намір висвітлити місця, пов'язані з людьми і організаціями та інституціями, які провістили світові про народження сучасної української нації. А це часи від появи «Кобзаря» Тараса Шевченка в 1840 р. до початку Першої світової війни. Нижня хронологічна межа стосується діяльності Кирило-Мефодіївського братства, верхня — кінця передреволюційного часу. Війна відмежувала новий історичний етап — творення української держави. Цьому етапу присвячено новий добрий путівник О. Кучерука, М. Майорова, Я. Файзуліна². Оскільки багато героїв історії, організацій і товариств продовжували діяти і в часи Української революції 1917–1921 рр., автор принагідно зачіпає і період державотворення УНР–Української Держави, і 1920-ті роки. Фактично доба української революції завершилася процесом СБУ і початком масової колективізації — 1929–1930 рр.

Ми залишили поза увагою мистецько-архітектурний бік історії міста. Про це нині існує багато літератури та електронної інформації. Автор не писав детально про будинки та їхніх архітекторів, не звертав уваги на стилі та особливості декору. Так само не згадували осіб, які не

впливали на загальнополітичну ситуацію, не міняли свідомість громадянства в бік її націоналізації та політизації українського руху, а були лише артистами, художниками, журналістами тощо, ангажувалися до російського культурного і суспільного життя міста. Натомість цю політизацію намагалися розглядати в широкому контексті. Тому залучили до книжки біографії науковців, які не лише займалися суспільно-філософськими проблемами, а й провадили історичні та етнографічно-фольклорні студії, вивчали джерела, архіви, були педагогами й літературознавцями, досліджували літературу і культуру. Науковців зі сфери математики, фізики, хімії, медицини ми переважно не розглядали, за винятком тих, які брали участь у національно-визвольному русі. Безперечно, нас цікавили й політики, які активізували суспільство, готуючи свідомість мас до здобуття незалежності.

Цей путівник — про людей Києва, які перетворили місто з третьої російської столиці (після Москви й Петербурга) на першу українську столицю, столицю народу з тисячолітньою державною традицією. Нас цікавило встановлення адрес їхнього проживання, місць, де вони вчилися, куди ходили на службу, де спілкувалися з однодумцями, де перебували українські організації (видавництва, товариства, клуби, редакції газет і журналів тощо).

Якщо попередні путівники мали лінеарне оповідне поле, яке відштовхувалося від будинків на вулицях Києва, то цей путівник вибірково розповідає про вулиці, інституції та людей. Ми розповіли про головніші центральні магістралі, де переважно мешкали українці — рушії суспільних змін. Книжка має 30 розділів. Ми екскурсійно пройшлися по Хрещатику, Володимирській, вулиці Євгена Чикаленка, бульвару Тараса Шевченка, по Богдана Хмельницького, Павла Саксаганського (Українській вулиці, як її називали неофіційно перед революцією), Десятинній, Бульварно-Кудрявській, Гоголівській. Звісно, об'єкти нашої національної історії містяться і на інших вулицях центру: Гетьмана П. Скоропадського, М. Грушевського, О. Гончара, Великій Васильківській, Шота Руставелі, Басейній, Лютеранській, Інститутській та ін. Але об'єм путівника не дозволив охопити увесь огром історичного Києва.

З організацій/інституцій ми теж охопили лише певну кількість

об'єктів. Київські гімназії були місцем виховання кадрів інтелектуалів. Попри їхній обрусительський характер, заданий імперською владою, багато педагогів і міська громада сприяли виходу з їхніх стін майбутніх молодих учених, політиків, громадських діячів всеукраїнського масштабу. Гімназії стали справжньою кузнею кадрів Української революції, вони виховували діячів національної історіографії, літературознавства, мистецтвознавства. Тому в книжці ми розповідаємо про п'ять головніших державних чоловічих гімназій: Першу, Другу, Третю, Четверту і П'яту. Дві з них представляли Старе місто і по одній — Поділ, Печерськ і Нову забудову. Це не означає, що в Шостій, Сьомій або Восьмій гімназіях не вчилися майбутні українці або учасники українського суспільного життя, просто їх було менше і меншим був масштаб постатей. Безперечно, що й жіночі гімназії заслуговували на увагу: Фундуклеївська, де вчилися Н. Полонська-Василенко і С. Русова, Міністерська, Вищі жіночі курси, приватні жіночі гімназії. Приміром, у гімназії Ващенко-Захарченка/Дучинської майже 30 років викладала Ганна Берло — членкиня Київської громади, історикиня та авторка цінних мемуарів, далека родичка і знайома Михайла Грушевського.

З вищої школи ми зупинилися лише на Університеті Св. Володимира та Археологічному інституті. Більше уваги присвятили останньому, бо Київський університет добре знаний з літератури. Але ж громадський спектр українського життя нуртував і в Комерційному інституті, який дав гроно видатних діячів культури і політиків, як-от міністр УНР С. Остапенко, економіст С. Драгоманов, літератори О. Довженко, П. Тичина, В. Свідзинський та ін. Не лише університет, але й КПІ готував кадри українських учених і політиків. Там працювали, його випускниками були: Сергій Веселовський, Павло Христюк, Микола Рябовол, Іван Шовгенів, Іван Фещенко-Чопівський, Михайло Кравчук, академік Степан Тимошенко та багато інших.

Одним із центрів українського руху була Київська духовна семінарія, де існував семінарський гурток, що долучався до Старої громади. Важливі кадри для церковного українського руху дала й Київська духовна академія (КДА). Майже всі митрополити УАПЦ і багато єпископів мали вищу освіту, здобуту в КДА. Видатний політичний діяч і міністр сповідань, історик і публіцист Олександр Лотоцький

закінчував цю академію. А ще ж були Володимир Чехівський, Василь Липківський, Микола Борецький, Полікарп Сікорський...

Київ мав окремий простір — Латинський квартал, де мешкали і вчилися українські професори й студенти ще за 70 років до часів революції. Збірний образ цієї території і цих людей ми також даємо у книжці. Звісно, не могли пройти ми й повз Київську громаду В. Антоновича і М. Драгоманова та не згадати про створення українського гімну «Ще не вмерла України...». Нарешті згадано і ще одне місце — Київський міський музей, де працювала низка видатних людей нашої науки і культури, засновників національного мистецтвознавства та музейництва.

Третій пласт інформації путівника — це ключові постаті українського руху ХІХ — початку ХХ ст. Ми зупинилися на невеликій кількості діячів: М. Міхновський, В. Липинський, О. Кониський, В. Антонович, Є. Чикаленко. Ми знаємо десятки адрес деяких з них у Києві. Проте надалі варто згадати і про С. Єфремова, В. Смиренка, Б. Грінченка, Д. Донцова, М. Драгоманова, десятки й сотні напівзабутих і зовсім невідомих імен людей, що були будителями української нації в ситуації, дуже несприятливій для української справи, адже тоді більшість інтелігенції найчастіше обирала сторону російсько-імперського елементу.

Ця книжка не вичерпує проблеми українського Києва, вона є лише першим кроком для її подальшого розв'язання. Для цього необхідна серія подібних книжок. Нам потрібен Київ князівський, литовсько-польський, бароково-козацький, магістратський, часів українізації, Київ доби «розстріляного відродження» й шістдесятників. І такі книжки неодмінно з'являться в майбутньому.

Насамкінець автор висловлює подяку Катерині Козелецькій за допомогу в технічній підготовці рукопису книжки й Аркадію Третьякову за добір частини ілюстрацій.

Старе місто

Десятинна вулиця

На Десятинній вулиці мешкали давні київські міщанські родини. Колись це була одна вулиця з Трьохсвятительською, яка починалася від Європейського майдану і закінчувалася Андріївською церквою. Назва її походила від Василівської (Трьохсвятительської) церкви кінця XII ст., збудованої за княжіння одного з героїв «Слова про Ігорів похід» великого київського князя чернігівської династії Ольговичів Святослава Всеволодовича.

У наступному за церквою триповерховому будинку родини Гиричів була відома в дореволюційному Києві друкарня «Просвещение», де друкувалися зокрема й томи «Літературно-наукового вісника» та козацька серія «Історії України-Руси» М. Грушевського. Це була й перша київська адреса Миколи Біляшівського — видатного археолога й музейника, організатора першого київського міського, згодом Художньо-промислового музею, академіка ВУАН.

Найвідомішим з історичної точки зору з парної сторони вулиці є останній перед Андріївською церквою будинок № 14. Цей прибутковий будинок до революції належав кільком власникам. Зведено його в кінці 1840-х років, він кількаразово перебудовувався. Будинок пов'язаний з кирило-мефодіївцями, бо тут ніби мешкав певний час М. Костомаров. У середині 1880-х років тут мешкала родина Прахових — відомих у Києві діячів мистецтва. Професор мистецтв Київського університету, А. Прахов керував реставраційними і мистецько-оздоблювальними роботами у Володимирському соборі, Кирилівській церкві та Софійському соборі. Саме йому належить ініціатива запросити до Києва для монументальних живописних робіт художника Михайла Врубеля (1856–1910), який жив у цьому будинку на квартирі Прахових у 1886–1887 рр. Тоді М. Врубель створив на хорах Кирилівської церкви композицію «Зішестя Святого Духа» та зобразив архангела Гавриїла на північному підвітарному стовпі.

Також він працював над ескізами розписів Володимирського собору. На жаль, від його центральних сцен «Надгробний плач», «Воскресіння» і «Вознесіння» А. Прахов і комісія з розписів відмовилися. Сьогодні з картонами цих зображень можна ознайомитися в Національному музеї «Київська картинна галерея».

М. Врубель. Автопортрет. 1885 р. Папір. Олівець

Десятинна, 14 (фото 2017 р.)

У будинку № 14 помер інший визначний автор розписів Володимирського собору, представник київського живописного модерну В. Котарбінський.

По вулиці Десятинній, 9 (дореволюційна адреса — Трьохсвятительська, 23), розміщується посольство Великої Британії. Це колишній особняк Василя Федоровича Симиренка (1835–1915), визначного підприємця і винахідника в галузі цукрового виробництва, власника Сидорівської цукроварні на Канівщині (де діяв напів-професійний український театр). Ексцентрична (міг у молоді роки замовляти для дружини квіти просто з Парижа) й небуденна постать

Старої київської громади, Симиренко мав псевдо Хорс. Походив із селянсько-козацької родини на Черкащині, яка у Млієві розпочала свій цукровий бізнес. Його брат Платон фінансував Шевченків «Кобзар», двоюрідний брат був видатним помологом, що вивів відомий сорт яблук. Сам В. Симиренко був відданим і постійним покровителем--меценатом української культури. Давав кошти на всі українські видання — книжкові й журнальні, на хор М. Лисенка, на НТШ у Львові. Десять відсотків свого доходу добровільно віддавав для громадських потреб. Дітей він не мав, сам був людиною скромною і ніколи не афішував своїх щедрих датків, за що його називали «українським Никодимом». У кінці життя створив негласний комітет, що керував його коштами для національних цілей, до якого входили В. Антонович (у першому шлюбі був одружений з рідною сестрою дружини Симиренка), письменник-меценат В. Леонтович, адвокат І. Шраг, Є. Чикаленко, М. Грушевський, О. Лотоцький, П. Стебницький та ін. Перед смертю заповів свій будинок і банківські рахунки (більше ніж 2 млн руб., якими, на жаль, уже не встигли скористатися) на культурні, наукові та громадські цілі. Будинок від часів революції займало Українське наукове товариство та його секція мистецтв.

Меморіальна дошка на Десятинній, 9 (фото 2007 р.)

У 1917–1919 та 1920-ті роки з цим будинком пов'язано наукову працю таких учених, літераторів і митців, як М. Біляшівський, О. Левицький, Д. Антонович, М. Василенко, О. Грушевський, Г. Нарбут, М. Бойчук, Д. Щербаківський, М. Макаренко, В. Модзалевський, Ф. Ернст, О. Новицький та ін. Після того як у 1921 р. УНТ злилося з відповідними структурами УАН, у будинку залишилася археологічна комісія — прообраз майбутнього Інституту археології НАНУ. Тут працювали такі відомі археологи, музейники й мистецтвознавці, як С. Гамченко, І. Моргілевський, Ф. Шміт, Т. Мовчанівський.

У часи Другої світової війни в будинку розміщувалася Спілка українських письменників, якою керувала Олена Теліга. 21 лютого 1942 р. на зібранні спілчан було заарештовано 40 осіб: подружжя Теліг, І. Ірлявського, І. Рогача та ін. Усіх їх незабаром гітлерівці розстріляли в Бабиному Яру.

Із закінченням Десятинної вулиці на площі перед Андріївською церквою починається центральна частина княжого Києва — київський акрополь.

Десятинна, 9. Особняк Симиренка

Хрещатик

Хрещатик став головною вулицею міста порівняно недавно. Датою, коли це сталося, можна вважати 1876 р.: тоді на Хрещатицькій площі з виходом на червону лінію вулиць було збудовано приміщення нової Міської думи. Триповерховий підковоподібний будинок з вежею у центральній частині збудував архітектор О. Шілле.

Від появи першого будинку на Хрещатику до спорудження Думи минуло трохи більше сімдесяти років. У києворуські часи перед Хрещатиком закінчувалися вали міста Ярослава, які спускалися зі

Старокиївського пагорба по теперішніх вулицях Малій Підвальній і Костельній. На майдані Незалежності тоді стояли Лядські ворота — південний в'їзд до Києва, фундаменти яких були знайдені під час будівництва підземного торгового центру «Глобус».

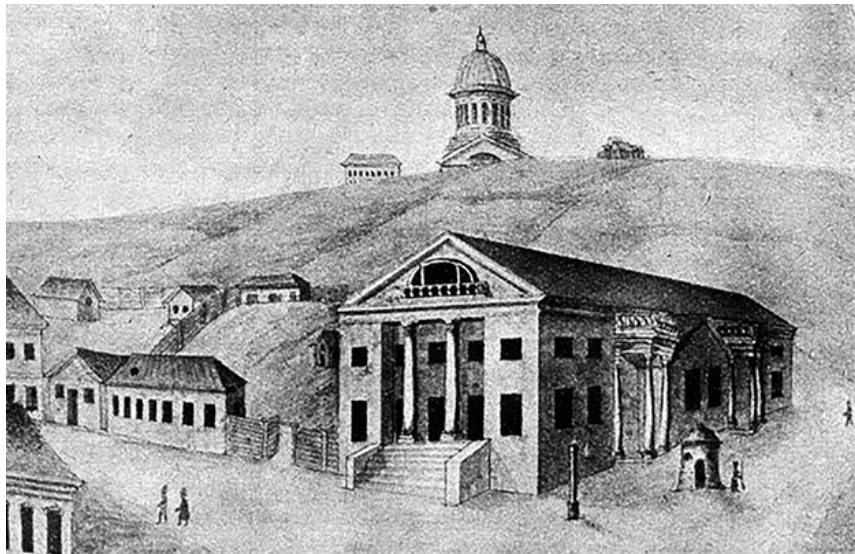
Через Лядські ворота до ХІХ ст. проходив Іванівський шлях на південь, який проминав Печерський монастир і заміське княже сільце Берестове. Нові кам'яні Печерські ворота постали в цьому районі в середині ХVІІІ ст. Їх було відновлено під час останньої реконструкції майдану Незалежності. У середині 1830-х років вали й ворота зрили, і тривалий час на тодішній Козиноболотній площі існував ставок, де плавали гуси й качки місцевих міщан, а також були гребля і млин.

Перша постійна будівля на Хрещатику з'явилася в 1802–1804 рр., коли на місці теперішнього Українського дому постав перший стаціонарний театр Києва, де виступали професійні польські трупи і напівпрофесійний український театр. Дерев'яна будівля театру була отинькована й мала вхідний колонний портик. У середині ХІХ ст. театр згорів, але лишив по собі пам'ять: початок Хрещатика тривалий час називався Театральною вулицею.

У 1830-х роках з початком будівництва Нової Печерської фортеці та з утворенням німецької лютеранської колонії на Липках починає активніше забудовуватися й Хрещатик, куди переселяються печерські міщани й німці. Проте більшість будинків до середини ХІХ ст. на Хрещатику були мазанками або неоковирними заїздами — провінційними готелями. У районі Бессарабки Київ уже закінчувався, тут стояла т. зв. Васильківська рогатка і був поліцейний пункт пропуску прибулих до міста. На схилах, що вели до університету і де пізніше виник Бібіковський бульвар, були кладовища.

Міська дума (початок XX ст.)

Хрещатик, 2. Міський театр. Мал. М. Закревського

Ситуація починає кардинально мінятися в 1850-ті роки, коли район Хрещатика від театру до Прорізної вул. знову стає центром польської київської громади. Над Хрещатиком постав Олександрівський костел (1817–1842), на місці театру будується триповерховий готель «Європейський» (архітектор О. Беретті), а на розі Хрещатицької площі й Хрещатика маршалок Київського дворянства Маврикій Понятовський споруджує будинок, який стає будинком дворянського зібрання Київської губернії. Дворянські вибори відбувалися гамірно. Під час їх проведення в будинку Понятовського бували концерти й

бали у великій залі, прикрашеній гербами міст губернії і портретами. Будинок Понятовського простояв до початку 1980-х років, у радянський час його використовували як друкарню і палітурний цех київської поліграфічної фабрики. Коли на початку 1970-х «Поліграфкнигу» перенесли до метро «Шулявська», то колишній будинок Дворянського зібрання, збудований так само архітектором О. Беретті у стилі пізнього класицизму, передали для Будинку профспілок. Хоч старий будинок і був пам'яткою архітектури, його зруйнували, звівши на цьому місці сучасну малосимпатичну бетонну будівлю профспілок з вежею.

Хрещатик, 11. Будинок дворянського зібрання, наступний за Міською думою (фото 1911 р.)

У 1851 р. посередині Хрещатика, між нинішнім Головнопоштамтом і Прорізною, постав вишуканий палац графа Онуфрія Головінського, в якому містився старий київський поштамт. Палац являв собою типовий панський будинок з колонадою і фронтоном та двома невеличкими флігелями по боках. Будинок цей зруйновано разом із більшістю споруд Хрещатика радіомінами, закладеними в них радянськими військами, що відступали восени 1941 р.

Хрещатик, 24. Будинок Головінського (1900-ті рр.)

Польський характер ця частина Хрещатика втрачає після придушення польського повстання 1863 р., якому відчутно співчувала київська польська людність — на Костельній збиралися купки поляків з патріотичними гаслами, розкидувалися прокламації із закликом підтримати повстанців у Варшаві.

Про Хрещатик існує дуже докладний путівник Аркадія Третьякова, з якого можна почерпнути чимало корисної культурологічної інформації. Путівник дає уявлення про людей, які мешкали на Хрещатику або відвідували його заклади культури, кав'ярні, крамниці, фотоательє тощо³.

З Хрещатицькою (Думською) площею і самим Хрещатиком пов'язане перебування у Києві Тараса Шевченка (1814–1861). До заслання у справі кирило-мефодіївців, у 1845–1846 рр., Тарас Григорович мешкав у будинку Житницького в Козиноболотному (Хрещатицькому) провулку. Сьогодні в цьому будинку меморіальний музей поета. Тоді ж він зупинявся в готелі на розі Бессарабської площі й Хрещатика. На цьому місці в совєтський час спорудили будинок з кінотеатром «Орбіта». Навпроти через вулицю, в будинку Сухоставських (№ 54/2; не зберігся), жив у перші місяці перебування в Києві Микола Іванович Костомаров (1817–1885) — ад'юнкт (доцент) російської історії Київського університету, засновник Кирило-Мефодіївського братства та автор його програмних документів (нині на місці цього будинку —

наріжний дім по вул. Хрещатик і бул. Т. Шевченка). Від 30-х років XIX ст. тут жив у своїй садибі київський міщанин Захар Іванович Сухоставський. Він переїхав на Хрещатик з Печерська, де мав особняк, що підлягав знесенню у зв'язку з будівництвом фортифікаційних споруд. У 1846 р. у Сухоставського винайняв квартиру історик, фольклорист, письменник, член Кирило-Мефодіївського братства Микола Костомаров. Тут у садку в суто українському стилі під гудіння бджілок зустрічалися М. Костомаров і Т. Шевченко. Микола Іванович — господар, Тарас Григорович — гість. М. Костомаров згадував: «З настанням весни ми часто зустрічалися з ним у невеличкому садку Сухоставських, котрий мав щиро український характер. Садок був засаджений переважно вишнями, було там і декілька колод з бджолами, які тішили нас своїм дзижчанням». Ще 150 років тому Хрещатик жив сільським життям української периферії.

Хрещатик у районі Бессарабки, де був готель Беретті й зупинявся Т. Шевченко (фото 1900 р.)

Під час останнього перебування в Києві у 1859 р. Тарас Шевченко зупинявся у двоповерховому будинку Гудовського, що стояв на Хрещатицькій площі між вул. Михайлівською і Малою Житомирською. Будиночок цей уцілів під час Другої світової війни, але не пережив передостанньої перебудови майдану Незалежності й був розібраний у 1980-ті роки разом із будинком Дворянського зібрання. На його місці зведено готель «Козацький», що завершив

ансамбль наріжних будинків, які фланкували початок променів-вулиць, котрі з'єднують центральний майдан міста і Старий Київ — Софійську і Михайлівську площі.

Попри те що вже з Шевченкових часів Хрещатик був головною вулицею Києва, до справжнього європейського благоустрою на ній було ще далеко. Так, у професора Київського університету О. Романовича-Славатинського враження від Хрещатика тієї пори не відзначалися позитивом. Після споглядання центральних вулиць європейських міст Хрещатик видавався цілком провінційним. На ньому було багато дерев'яних будинків і мазанок, непривабливо виглядали проїжджа частина й хідники. Перспектива мешкати на Хрещатику не радувала. І це при тому, що порівняно з вулицями інших українських міст Хрещатик все ж міг вважатися свідченням європейського поступу Києва...

Майдан Незалежності (Хрещатицька площа) часів Т. Шевченка. Літографія (1861 р.)

Ще в 1860-ті — 1880-ті роки під час злив вулиця перетворювалася в суцільне багно, а в непролазних калюжах нетверезі київські мешканці іноді навіть топилися. Та про це вже за яких 30–40 років по тому забулося, і в «Киевской старине» писалося, як про старожитну бувальщину. Хрещатицький ручай, що впадав у Козиноболотний ставок, ще нагадував про себе за десять років до ХХ ст. З початком цукрового буму на Правобережній Україні, коли Київ стає столицею імперського продажу цукру, Хрещатик змінився до невпізнання. По ньому проводять спочатку конку, а згодом й одну з перших трамвайних ліній, яка йшла до кінця Великої Васильківської вулиці. Старі будинки зносять, зводяться нові еклектичні кам'яниці у стилі історизму. Стара

забудова садибного типу поступається місцем щільній периметральній забудові. Усі найбільші київські магазини переносяться з Подолу й Печерська на Хрещатик. Перший поверх кожного будинку займають модні крамниці. Давні міщанські купецькі родини Балабух, Рябошапок, Шеделів, Григоровичів-Барських, Кисілевських переносять свої контори й магазини на Хрещатик. Тут будуються й нові буржуа зі старообрядців, які захопили у свої руки міське самоврядування (Попови, Дегтерьови та ін.), а головно іноземці, які продавали тодішню побутову техніку. Домовласниками і власниками крамниць були німці, австрійці, швейцарці, італійці, французи тощо. Багато підприємців були польської та єврейської національності.

На Хрещатику, 12, стояв приватний будинок А. М. Миклашевського — великого землевласника, який володів Волокитінською фаянсовою фабрикою. З цим будинком пов'язане також ім'я М. Григоровича-Барського — керівника знаменитої Межигірки.

Хрещатик стає місцем променаду київської заможної верстви, тому тут відкриваються ресторани й перші публічні кав'ярні. Однією з найпопулярніших була кондитерська Семадені, де можна було випити кави, дивлячись на Міську думу. Нинішній майдан Незалежності був увесь забудований будинками по червоній лінії Хрещатика та Інститутської вулиці.

У 1882 р. на Хрещатику, там, де починаються сходи до колишнього Інституту шляхетних панянок і де є вхід до торгового центру «Глобус», один з найкращих архітекторів-модерністів Г. П. Шлейфер звів у неомавританському стилі будівлю київської біржі. Тут був один з найкращих у Києві залів, де відбувалися й художні виставки.

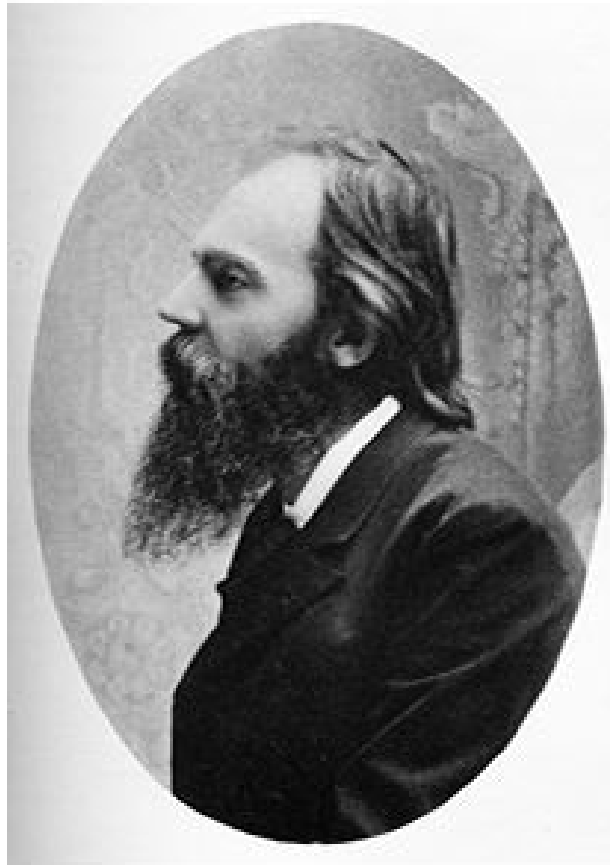
Хрещатик. Праворуч у куті — будинок біржі (фото 1914 р.)

Хрещатик був одним із центрів книговидавничої справи. Покупці охоче відвідували чи не найбільшу київську книгарню Миколи Оглобліна, книжкові заклади Завадського і Вальнера. М. Оглоблін успадкував книжковий магазин від Літова, який його тримав ще від початку ХІХ ст. Дітей старий власник не мав і заповів свою справу помічникові, що з юнацьких років працював при книгарні. Не маючи спеціальної освіти, будучи сиротою, М. Оглоблін самотужки навчився грамоти, і не лише продавав, а й видавав книжки і навіть здійснював видання наукового характеру. Серед його постійної клієнтури була професура Київського університету, зокрема й українська, часто заходив до нього й М. Грушевський. Склад книжок налічував понад 100 тис. примірників.

На Хрещатику, як гриби після дощу, виникали численні готелі; найфешенебельнішим з них був «Континенталь» на розі Хрещатика й сучасної вул. Городецького (тоді Миколаївської). Там не лише зупинялися найбагатші гості Києва, а й відбувалися комерційні з'їзди, зокрема укладалися контракти на продаж цукру. На жаль, будинок цей був зруйнований під час Другої світової. З частини його по вул. Городецького була збудована Київська консерваторія.

У будівлі Міської думи в 1876–1880 рр. містилася Рисувальна школа видатного українського художника і педагога Миколи Мурашка, неофіційна українська академія мистецтв, яка виховала цілу плеяду

чудових митців національної школи українських живописців другої половини XIX — початку XX ст.

Микола Мурашко

На Хрещатику, 17, — над кондитерською Семадені — розміщувалося Київське літературно-артистичне товариство (1901–1905); фондоване в 1895 р., воно мало три відділення — літературне, музичне та художнє. Товариство влаштовувало різноманітні творчі вечори, конкурси, художні виставки, концерти, ювілеї видатних діячів культури. Першим головою правління товариства був архітектор Володимир Ніколаєв. Велику частину членів товариства становили українські літератори, зокрема родина Косачів. На будинку на вул. Рогнідинській, 1 (належав князю Б. Б. Мещерському) в 1983 р. встановлено пам'ятну дошку на честь Київського літературно-артистичного товариства, яке тут розміщувалося в 1896–1901 рр. У 1905 р. товариство було заборонено урядом.

У будинку № 23 проживав учень В. Антоновича, професор Одеського

університету, вчений, що мав російсько-централістичні погляди, Іван Линниченко (1857–1926). Це був його родинний будинок, який належав його батькові, професору Університету Св. Володимира Андрієві Линниченку.

Іван Линниченко

У будинку № 23 (за старою нумерацією) з 1875 р. працював магазин видавця С. Кульженка, де продавали нові книжки, підручники, календарі, листівки, конверти тощо. Цей магазин мав серед киян велику популярність. Стефан Кульженко (1837–1906) навчався в духовному училищі при Софійському соборі, згодом освоював друкарську справу в типолітографії Йосифа Вальнера, угорця з походження, а потім працював друкарем у закладі Гаммершмідта (тепер вул. М. Грушевського, 8/16). У віці 22-х років Стефан уже керує друкарнею знаного історика-красзнавця Миколи Сементовського (1819–1879). 1864 р. Кульженко разом з другом Віктором Давиденком

орендує друкарню, а через десять років стає одноосібним орендарем. 1879 р. він купує ділянку площею 666 кв. сажнів у відомого мецената Василя Васильовича Тарновського (молодшого) на вул. Новоєлизаветинській (тепер Є. Чикаленка). Тут Кульженко звів будинок (не зберігся), де жила його сім'я і була друкарня, оснащена найсучаснішим на той час обладнанням. Варто відзначити його найкращі та найбільш відомі видання: «Собор Святого и Равноапостольного князя Владимира в Киеве» (1898), книга М. М. Захарченка «Киев теперь и прежде» (1888), «История искусств» (1902). З друкарні С. В. Кульженка вийшло більш ніж 1000 видань, виконаних з великим художнім смаком. У цій друкарні видавалися й українські книжки. У ній М. Грушевський друкував останні видання «Першої навчальної книги церковнослов'янської мови» свого батька, а також видання УНТ в Києві.

Стефан Кульженко

Хрещатик, 23. Магазин Кульженка

У 1865 р. Ф. К. де Мезер у будинку № 25 (за старою нумерацією) відкрив фотоательє, яке вважалося найкращим у Києві. Окрім портретів, майстрові належить декілька сотень світлин з краєвидами Києва. За свої роботи він був нагороджений багатьма медалями на виставках (6 золотих і 4 срібних). Перша відома фотографія М. Грушевського — студента університету — виконана в цьому фотоательє. Іконографія українських діячів кінця ХІХ — початку ХХ ст. завдячує цій фірмі Ф. де Мезера. Знаменитий «дім де Мезера» — це перший чотириповерховий будинок 1870-х років на Хрещатику. У ньому в 1878–1882 рр. жив видатний композитор Микола Лисенко. Дім вважався ледь не «хмарочосом», а люди боялися повз нього ходити, бо непевні були в його міцності.

Франц де Мезер

Фірмовий знак Ф. де Мезера

У 1898 р. тут відкрилася книгарня фірми «Южнороссийское книгоиздательство Ф. А. Йогансона». Франц Йогансон (1851–1908) народився в Петербурзі. Спочатку служив прикажчиком у книгарні С. І. Літова, а в 1874 р. відкрив свій книжковий магазин — спочатку на Подолі, а потім на Хрещатику. Ф. Йогансон заснував у 1875 р. книжкове видавництво, яке спеціалізувалося на виданні художньої літератури. Книжки друкувалися великими накладками на дешевому папері й постійно мали великий попит. Він видавав так звану «Бібліотеку-крихітку» — книжки мініатюрного формату, а в 1889 р. першим у Києві видав «Кобзар» Т. Г. Шевченка. У 1870-х роках видав українською мовою твори І. Котляревського. Загалом підприємство Франца Йогансона випустило 500 найменувань книжок.

У будинку № 29 містилася книжкова та нотна крамниця під вивіскою «Леон Ідзіковський». Її власником був уродженець Кракова (Польща) купець 2-ї гільдії Леон Вікентійович Ідзіковський (1826–1865). У 1859 р. він один з перших у Києві заснував книжкове видавництво та згадану крамницю. Видавав твори українських (зокрема Миколи Лисенка) та польських композиторів, був членом Київського відділення Імператорського музичного товариства.

Владислав Ідзиковський

Реклама книгарні Ідзиковського (1911 р.)

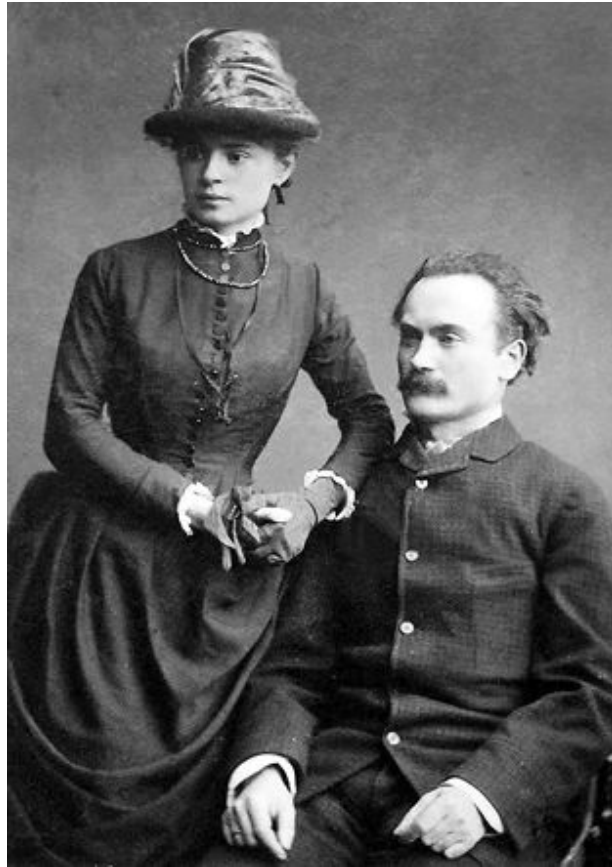
Двоповерховий будинок № 29/1 належав В. І. Беретті, був зведений за його проєктом у 40-ві роки XIX ст. У 1845 р. в готелі при досить великій корчмі «Бессарабія» зупинявся український історик, фольклорист, член таємного Кирило-Мефодіївського братства Микола Костомаров, а 1846 р. — Т. Г. Шевченко. У повісті «Прогулянка з задоволенням і не без моралі» читаємо: «Квартира у мене була в Києві, якраз навпроти інституту [шляхетних дівчат], не на Хрещатику, а на горі. Я запропонував її Софії Самійлівні (героїня повісті. — І. Г.), а сам поселився тимчасово в трактирі... на Хрещатику, в будинку архітектора Беретті»⁴.

Будинок Попових (Хрещатик, 29) був відомий одним із кращих у Києві фотоательє В. Висоцького. Влодзімеж (Володимир Викентійович) Висоцький (1846–1894) фотосправи вчився у знаменитого Ф. К. де Мезера. У 1873 р. В. В. Висоцький відкрив у

Києві фотоательє. Брав участь у різних фотовиставках. У 1882 р. отримав срібну медаль на Московській виставці. Висоцький мав титул фотографа Університету Св. Володимира. Був віцепрезидентом Київського відділення Російського технічного товариства. 1884 р. у фотоательє Висоцького привела свою доньку Ольга Косач (Олена Пчілка). І тоді тут було знято портрет маленької Лесі Українки у віночку. В цьому ательє у 1886 р. сфотографувалися після вінчання Іван Франко з Ольгою Хоружинською. В. В. Висоцький був також відомий як польський поет. Найбільш популярні його твори: «Ляшка» (1883), «Оксана» (1891). І. Франко відзначав, що твори Висоцького є взірцем дружби та взаємної поваги народу Польщі й українського народу. «Ми всю історію прожили поруч, і треба нам бути братами і друзями на всі часи». Помер В. Висоцький у Києві, похований на польській ділянці Байкового кладовища.

Леся Українка

О. Хоружинська й І. Франко

Знак фірми В. Висоцького

Варто згадати про, мабуть, найдемократичнішу кав'ярню в місті — «Варшавську». Реклама закликала: «Чи не бажають панове відвідати “Варшавське кафе”? Тут ви завжди зможете смачно пообідати й інтелектуально відпочити. До ваших послуг — свіжі газети й журнали. А якщо ви любите шахи, то на вас очікує надзвичайно приємний сюрприз!». Тут зазвичай збиралася українська інтелігенція, постійним

відвідувачем був письменник і культурно-громадський діяч Михайло Петрович Старицький (1839–1904), автор відомої п'єси «За двома зайцями».

На місці будинку № 30/1 раніше стояв двоповерховий дім землевласника, громадського діяча, мецената Г. П. Ґалаґана. Григорій Павлович Ґалаґан (1819–1888) народився в селі Сокиринці Прилуцького повіту Полтавської губернії (нині Чернігівська область) у дворянській родині. Закінчив юридичний факультет Санкт-Петербурзького університету (1840). Земський діяч, відкрив у Прилуках гімназію, ремісничі училища в Ічнянському та Прилуцькому повітах та по селах низку народних шкіл. У Києві 1871 р. заснував колегію, названу на честь передчасно померлого єдиного сина Павла (1853–1869). Був головою Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, віцеголовою Київського відділення Слов'янського благодійного товариства.

На місці будинку № 40 (за старою нумерацією) поруч з домом М. П. Дегтерьова стояв чотиріповерховий будинок потомственого почесного громадянина, купця 2-ї гільдії Петра Олександровича Григоровича--Барського (1822–1907), споруджений у 1880-ті роки. У будинку на Хрещатику містилася його власна друкарня «Петро Барський». Цю друкарню використовували українські громадські організації для друку українських газет.

Будинок № 40/1 (навпроти Центрального універмагу, через вулицю Б. Хмельницького) належав французькому купцеві 2-ї гільдії Жану--Батисту Кане. У ньому відкрився готель «Кане». У 1888–1889 рр. тут мешкав художник Михайло Олександрович Врубель, у той час він брав участь у розписі Володимирського собору. У 1918 р. в готелі зупинявся гетьман України Павло Петрович Скоропадський (1873–1945), а також під час гастролей тут проживав актор і режисер Панас Карпович Саксаганський (1859–1940).

Хрещатик, 46. Будинок Кане

Прибутковий чотириповерховий з двома флігелями (№ 50-Б, 50-В) будинок № 50 (№ 56 за старою нумерацією) належав потомственному почесному громадянину купцю 1-ї гільдії М. О. Барському. Микола Олександрович Барський (Григорович-Барський) (1833–1905) — правнук українського архітектора Івана Григоровича-Барського (1713–1785). Служив у міському магістраті (1863–1866). Був директором Київського опікунського комітету над тюрмами, церковним старостою Софійського кафедрального собору. Микола разом з братом Василем орендував у 1859–1865 рр. Києво-Межигірську фаянсову фабрику.

У тому ж будинку № 50 розміщувалося одне з кращих українських акціонерних видавництв «Друкарь» (1918–1924), з яким плідно співробітничав один із засновників українського мистецтвознавства Кость Широцький — автор відомого путівника «Київ» (1917), що виходив у видавництві С. Кульженка.

Кость Широцький

У будинку № 52 у 1921–1934 рр. розміщувався Вищий музично--драматичний інститут ім. Лисенка. Саме тут у 1922–1923 рр. було створено славнозвісне мистецьке об'єднання «Березіль» під керівництвом Леся Курбаса. У 1934 р. інститут ім. Лисенка перетворено на Київський державний інститут театального мистецтва. З часів здобуття Україною незалежності в будинку деякий час було одне з приміщень Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого.

Адреси кирило-мефодіївців

З 1840 р. ми розпочинаємо новий час в історії України. З'явився друком «Кобзар» Тараса Шевченка, що закликав до здобуття політичної волі для українського народу. У 1837 р. в Будапешті для Західної України вийшов альманах «Русалка Дністровая» будителів

національної свідомості М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького, проте він не справив такого впливу, як поетична творчість Кобзаря, який збудив думки інтелігенції новими ідеями, що покінчили з добою Старої України.

Розпочалася романтична доба українського відродження, пов'язана з тріумфіратом лідерів Кирило-Мефодіївського товариства: Т. Шевченком, М. Костомаровим і П. Кулішем⁵. Перший творив поетично-емоційний ряд нової доби. Другий формулював історіософські думки, третій закладав основу етнографічно-мовного відокремлення від московської нації.

Символічно, що й знайомство всіх трьох відбулося в українській столиці, у Києві. І хоч кожен представляв свій регіон: Шевченко — історичну Київщину, сьогоднішню Черкащину, козацьке серце України; Костомаров — крайню східну Слобожанщину, Острогозький полк (історик народився на відтязі Москвою Вороніжчині); Куліш — Гетьманщину (він народився на Сумщині, неподалік Шостки, також під містечком Вороніж, але у Вороніжі питомому, який, очевидно, дав назву і сучасному російському Воронежу), але спільну працю над пробудженням України всі троє розпочали майже одночасно у Києві.

Які ж були їхні київські адреси?

Пантелеймон Куліш

Спочатку до Києва потрапив Пантелеймон Куліш. У 1839 р. його зарахували на історико-філологічне відділення філософського факультету Університету Св. Володимира як вільного слухача. Але провчився Куліш недовго, трохи більше року, і був відрахований через невнесення платні. Під час короткого навчання слухав лекції М. Максимовича. В альманасі останнього «Киевлянин» П. Куліш опублікував свої перші літературні твори в жанрі фольклорної романтики (1840). У 1841 р. Куліш переїхав до Луцька, де викладав словесність у повітовому училищі. За сприяння заступника попечителя Київського навчального округу Михайла Юзефовича Куліша переводять до Києва; він працював учителем спочатку в Києво-Печерському, а потім у Києво-Подільському дворянських училищах. Згодом його призначили співробітником Київської археографічної

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ